

ΣΥΜΒΑΣΗ ΙΔΡΥΣΗΣ ΧΩΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1622)

Τό 1311, οί φεουδάρχες Μαρίνος Cavallario, Ἐμμανουήλ Γιαλινάς καί Ἄνδρέας Περιπτεράς δήλωσαν στίς βενετικές ἀρχές τῆς Κρήτης ὅτι εἶχαν παραχωρήσει στόν Μαρίνο Quirino γῆ σέ βουνό τῆς Μεσσαράς, μέ τόν ὄρο νά κτίσει στήν περιοχή πύργο καί νά δημοιοργήσει βουργο¹. Δεκαπέντε περίπου χρόνια ἀργότερα, τό 1327, ὁ φεουδάρχης Ἰωάννης Κορναίο παραχώρησε σέ ἑννέα χωρικούς ἀπό τό Λοκρίδι γῆ στό Κατσικάλι, μέ τήν ὑποχρέωση νά ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ καί νά ἰδρῦσουν χωριό². Τό 1499, πάλι, ὁ ἱερομόναχος Παῖσιος, οἰκονόμος τοῦ μετοchioῦ πού διατηροῦσε ἡ μονή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου στόν Στύλο τοῦ Ἀποκόρωνα, παραχώρησε σέ γονικό στόν Γιάννη Πάτερο τοῦ ποτέ Βασίλη δύο σπίτια στή μεριά τῆς Παπαδιᾶς, στούς Κάμπους, κοντά στή Λίμνη, χορηγώντας τό δικαίωμα σ' αὐτόν καί στούς ἀπογόνους του νά κτίσουν καί ἄλλα, ὥστε νά δημιουργηθεῖ στόν τόπο ἐκεῖνο χωριό³.

Τά περισσότερα αὐτά ἀποτελοῦν μαρτυρίες προσπάθειας γιά δημιουργία νέων οἰκισμῶν μέ σκοπό τήν ἐκμετάλλευση γῆς. Γιά νά αὐξήσουν μέ ἄλλα λόγια τήν καλλιεργήσιμη ἐπιφάνεια γῆς καί κατά συνέπεια τά εἰσοδήματά τους, οἱ γαιοκτήμονες στή βενετοκρατούμενη Κρήτη παραχωροῦσαν σέ ἐλεύθερους ἀγρότες ἐκτάσεις γῆς, πού εἴτε ἦταν χέρσα εἴτε βρισκόταν μακριά ἀπό κατοικημένες περιοχές, μέ τήν ὑποχρέωση νά τήν καλλιεργήσουν. Μαζί μέ τή γῆ τοῦς παραχωροῦσαν συνήθως καί ἕνα ἢ δύο σπίτια γιά νά κατοικήσουν μέ τίς οἰκογένειές τους ἢ τοῦς χορηγοῦσαν ἄδεια νά κτίσουν νέες κατοικίες, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ἐκεῖ χωριό - οἰκισμός⁴. Ὁ μικρός ἀριθμός τῶν συμβάσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους πού ἔχουν ὡς τώρα τουλάχιστον ἐπισημανθεῖ ὑποδηλώνει ὅτι οἱ προσπάθειες γιά τήν ἴδρυση νέων οἰκιστικῶν μονάδων δέν εὔρισκαν τήν ἀναμενόμενη ἀνταπόκριση, προφανῶς γιατί τά κίνητρα πού τίς συνόδευαν δέν ἦταν ἰδιαίτερα ἐνθαρρυντικά. Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπό τό τελικό ἀποτέλε-

---

1. Χ. Γάσπαρη, *Ἡ γῆ καί οἱ ἀγρότες στή μεσαιωνική Κρήτη (13ος-14ος αἰ.)*, τόμ. 2, Ρέθυμνο 1986 (διδακτορική διατριβή ἀδημοσίευτη, κατατεθειμένη στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης), σελ. 272.

2. Ὁ. π.

3. Ἀρχεῖο Ἱεράς Μονῆς Πάτμου, *Μετόχι Στύλου*: ἔγγραφο μέ χρονολογία 1499, Ἀπριλίου 8.

4. Μέ τόν ὄρο *χωρίον (casale)* δηλώνεται μία ἀγροτική ἐνότητα πού περιλαμβάνει τόν οἰκισμῶ (*habitatione*) καί μία ἐκταση γῆς γύρω του (βλ. Γάσπαρη, *δ.π.*, τόμ. 1, σελ. 70 κέ., πρβλ. καί Ἀγγελικῆς Λαῖου-Θωμαδάκη, *Ἡ ἀγροτική κοινωνία στήν ὑστερη βυζαντινή ἐποχή*, μετάφρ. ἀπό τά ἀγγλικά, Ἀθήνα 1987, σελ. 58 κέ.).

σμα, τὰ κείμενα τῶν συμφωνητικῶν αὐτῶν περιέχουν ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες τόσο γιὰ τίς σχέσεις μεταξύ ἀγροτῶν καί γαιοκτημόνων ὅσο καί γιὰ τή μορφή τοῦ κρητικῆς χωριοῦ καί τή σύνθεση γενικότερα τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Ἡ σύμβαση ἰδρύσεως χωριοῦ πού παρῶσινιάζω καί σχολιάζω ἐδῶ προέρχεται ἀπό τήν ἀρχαϊκή συλλογή τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου πού ἀφορᾶ τό κρητικό μετόχι τοῦ Στύλου⁵. Εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά, στήν κρητικὴ διάλεκτο, καί ἔχει συνταχθεῖ στόν Στύλο ἀπό τόν νοτάριο παπα-Μανόλη Ἀσπρέα, ὁ ὁποῖος τήν καταχώρισε στίς πράξεις του τήν 1η Μαρτίου 1622. Συμβαλλόμενα μέρη εἶναι ἀπό τή μία μεριά ὁ ἱερομόναχος Ἱερεμίας Καλαφάτης, οἰκονόμος τοῦ μετοχιοῦ τοῦ Στύλου, καί ἀπό τήν ἄλλη τὰ παιδιά τοῦ ποτέ Γαβρίλη Μουσοῦρου, Γιώργης, Κώστας καί Μανόλης, τὰ παιδιά τοῦ ποτέ Κώστα Μουσοῦρου, Σταμάτης, Γιώργης καί Μιχάλης, καθώς καί ἡ Νικολέτα, χήρα τοῦ Ἀλεξάνδρου Μουσοῦρου. Ὅπως ἀναφέρεται στό ἔγγραφο, μέ παλαιότερο συμφωνητικό πού εἶχε συντάξει ὁ νοτάριος Μανόλης Σκορδίλης, ὁ οἰκονόμος, ἐξουσιοδοτημένος ἀπό τόν ἡγούμενο τῆς μονῆς Πάτμου, Μακάριο Καμαρωτό, ὁ ὁποῖος βρισκόταν τότε στήν Κρήτη, εἶχε παραχωρήσει στόν Γαβρίλη Μουσοῦρο καί στά παιδιά του, καθώς καί στοὺς ἀδελφούς Σταμάτη, Γιώργη καί Μιχάλη Μουσοῦρους ὅλον τόν τόπον καί χωράφια στήν περιοχή Βρα(σ)κού, μέ τήν ὑποχρέωση σέ διάστημα μιᾶς τριετίας νά κάμουνι χωρίον καί νά πλερώνουνι νομία καί νά κάνουνι ζευγαρές, ὡσάν καί τοὺς ἄλλους χωρίτες τοῦ Στύλου. Ἀπό τοὺς ἑπτὰ ὁμως Μουσοῦρους πῆγαν καί ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ μόνον ὁ Σταμάτης καί ὁ Γιώργης Βρακῆς, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι πέντε παρέμειναν στόν Σφαλαμά⁶, μέ ἀποτέλεσμα ἢ συμφωνία μέ τοὺς τελευταίους νά ἀκυρωθεῖ. Ἀλλά μετά τόν θάνατο τοῦ Γαβρίλη, τὰ παιδιά του ζήτησαν ἀπό τόν οἰκονόμο νά τοὺς παραχωρήσει μέ νέο συμφωνητικό τήν ἴδια περιοχή, στήν ὁποία δέν εἶχαν κατορθώσει λόγω πολλῶν ἐμποδισμάτων νά φτιάξουν χωριό. Ἡ αἴτηση ἐγίνε ἀποδεκτὴ καί τό 1622 τοὺς παραχωρήθηκε καί πάλι ἡ γῆ μέ τόν ὄρο ὅτι τό συμβόλαιο θά ἀκυρωνόταν, ἂν δέν πῆγαιναν νά κτίσουν τὰ σπίτια τους καί νά ἐγκατασταθοῦν στήν περιοχή σέ διάστημα δύο ἐτῶν. Ὁ οἰκονόμος μαζί μέ τόν ἐπίτροπο τοῦ μοναστηριοῦ, Ἰωάννη Δροσά⁷, ὁροθέτησαν τό χωρο (ἐσημαδέψασιν καί ἐσταλικώσασιν ὅλη τήν κορυφή τοῦ τόπου) καί καθόρισαν τή διάταξη τῶν σπιτιῶν τοῦ οἰκισμοῦ: Ὁ Γιώργης καί ὁ Κώστας θά ἔκτιζαν τὰ σπίτια τους στή μία μεριά, ἀπέναντι ἀπό τό σπίτι πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά κτίζει ὁ ἀδελφός τους Μανόλης, στήν ἄλλη θά ἔκτιζαν τίς κατοικίες τους οἱ ὑπόλοιποι, ἐνῶ στή μέση τοῦ χωριοῦ ἔπρεπε νά ἀνοιχθεῖ δρόμος (στράτα ὀρδινάρια) πού θά ἔτεμνε τόν οἰκισμό σέ δύο χωριστές συνοικίες (καρτέρια ἀφεντικά). Ἀκολουθεῖ, τέλος, τό συμβόλαιο πάκτωσης τῶν χωραφῶν γιὰ μία πενταετία μέ τήν ὑποχρέωση ἀπό τήν πλευρά τῶν Μουσοῦρων νά καταβάλλουν στόν οἰκονόμο, ἀνάλογα μέ τήν ἔκταση τῆς γῆς πού τοὺς εἶχε παραχωρηθεῖ, τήν ἀντίστοιχη ἐτήσια εἰσφορά σιταριοῦ.

5. Βλ. παρακάτω, ἔκδοση ἔγγραφου.

6. Τοποθεσία ἀταύτιστη.

7. Γιὰ τήν οἰκογένεια Δροσᾶ ἀπό τὰ Χανιά βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰλαρίων Γραδενίγος μητροπολίτης Ἡρακλείας καί οἱ σύγχρονοι αὐτῶ λόγιοι καί σχετικοὶ Κρήτες, *ΕΕΒΣ*41 (1974), σελ. 52-53.

Τά στοιχεία πού μᾶς δίνει ἡ σύμβαση τοῦ 1622, σέ συνδυασμό μέ τίς πληροφορίες πού ἐντοπίζονται στά ἔγγραφα τῆς ἀρχαιακῆς συλλογῆς τοῦ Στύλου, μᾶς ἐπιτρέπουν νά παρακολουθήσουμε τίς τύχες τῆς οἰκογένειας τῶν Μουσούρων καί κυρίως νά προσδιορίσουμε τίς οικονομικές ὑποχρεώσεις πού εἶχαν ἀναλάβει ἀπέναντι στόν μοναστηριακό γαιοκτήμονα.

Ἡ οἰκογένεια τῶν Μουσούρων

Τό ἐπώνυμο Μουσούρος εἶναι διαδεδομένο σ' ὅλην τήν Κρήτη. Μέλη τῆς μεγάλης οἰκογένειας πού πέρασε στόν θρύλο καί τίς παραδόσεις τοῦ κρητικοῦ λαοῦ ἀνήκαν κατά τόν Τρίναν τόσο στούς *cittadini* τοῦ Χάνδακα ὅσο καί στούς *nobili Cretensi* τοῦ Ρεθύμνου⁸. Ἀπό τοὺς Μουσούρους τοῦ διαμερίσματος τῶν Χανίων μαρτυρεῖται ὁ Γιάννης ἀπό τοὺς Λάκκους, συνεργάτης τοῦ Γεωργίου Γαδανολέου-Λυσοσογιώργη, τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κρητικῆς ἐπανάστασης τῶν ἐτῶν 1526-1528⁹.

Ὁ κλάδος τῆς οἰκογένειας πού μᾶς ἐνδιαφέρει καταγόταν, σύμφωνα μέ μαρτυρία ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1613, ἀπό τό χωριό Μαχαιροί¹⁰. Ἄγνωστο γιά ποιούς λόγους, πάντως *μεγάλον τωνε χαϊμό καί ἰντερέσε*, οἱ Μουσούροι ἐγκατέλειψαν τό 1614 τό χωριό τους καί πῆγαν νά κατοικήσουν στόν Στύλο, *εἰς τόν τόπον τοῦ μοναστηρίου*¹¹. Μέ σύμβαση πού συνήψαν τότε μέ τόν Μακάριο Καμαρωτό, ἡγούμενο τῆς μονῆς Πάτμου, δύο ἀπ' αὐτούς, ὁ Σταμάτης καί ὁ Γιώργης, ἔγιναν γονικάροι τοῦ μοναστηριοῦ¹². Τήν ἴδια ἀκριβῶς χρονιά, δηλαδή τό 1614, ὁ οἰκονόμος Ἱερεμίας Καλαφάτης παραχώρησε στούς Μουσούρους τήν περιοχὴ τῆς Βρα(σ)κοῦς μέ τόν ὄρο νά δημιουργήσουν ἐκεῖ χωριό¹³, ἐνῶ τό 1621, πάκτωσε στόν Σταμάτη καί τόν Γιώργη χωράφια στό Μέσα Μητάτο. Οἱ πακτωτές ἀναλάμβαναν τήν ὑποχρέωση, ἀν ἐκτιζαν

8. Μ. Ι. Μανούσακα, Ἡ παρά Τρίναν ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) καί ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν Κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας, *Κρητικά Χρονικά* 3 (1949), σελ. 50, 56. Γιά τίς παραδόσεις γύρω ἀπό τήν οἰκογένεια βλ. Κ. Δουνάκη, Ἱστορία τοῦ Ἀποκορώνου, *Κρητικὴ Ἑστία* 19 (1968), σελ. 561-566. Βλ. ἐπίσης τό γνωστό κρητικό τραγούδι «Ὁ ἐπαναστάτης», ὅπου γίνεται λόγος γιά *τῆν στρατά τῶν Μουσούρων* (Α. Κριάση, *Πλήρης συλλογὴ κρητικῶν δημοδῶν ἀσμάτων*, Ἀθήνα² 1920, σελ. 199).

9. Ἀναστασίας Παπαδία-Λάλα, Ἀγροτικὲς ταραχές καί ἐξεγέρσεις στή βενετοκρατούμενη Κρήτη (1509-1528). Ἡ «ἐπανάσταση» τοῦ Γεωργίου Γαδανολέου-Λυσοσογιώργη, Ἀθήνα 1983, σελ. 97, 124.

10. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τῆς 13ης Ἰανουαρίου 1613 (β. ἔ. 1612), ὁ Μιχάλης Μουσούρος τοῦ ποτέ Κώστα ἦταν κάτοικος Μαχαιρῶν (Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π.).

11. Σέ ἔγγραφο τῆς 17ης Ἀπριλίου 1621 σημειώνεται ὅτι οἱ ἀδελφοὶ Σταμάτης καί Γιώργης Μουσούρος τοῦ ποτέ Κώστα *εμσεψασαι οποῦ τες κατικες τονε τον χρονον 1614*, χωρὶς ὁμως μνεῖα τοῦ τόπου ἀπ' ὅπου ἔφυγαν (Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π.).

12. Ὁ.π.

13. Στὴ σύμβαση τοῦ 1622 ἀναφέρεται ὅτι ἡ πρώτη παραχώρηση πραγματοποιήθηκε, ὅταν ὁ ἡγούμενος τῆς Πάτμου ὀρισκόταν στὴν Κρήτη. Ὁ Μακάριος Καμαρωτός μαρτυρεῖται στὴν Κρήτη στά τέλη τοῦ 1614 καί ἀρχές τοῦ 1615 (βλ. ἔγγραφα Ἀρχείου Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π. μέ χρονολογίες 1614, Νοεμβρίου 14 καί 1615, Μαρτίου 31). Γιά τὴ χρονολόγησή τῆς περιόδου τῆς ἡγουμενίας του βλ. διακ. Χρυσοστόμου Φλωρεντῆ, *Βραβεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου*, Ἀθήνα 1980, σελ. 21 καὶ σημ. 5.

μέσα στά χωράφια, εκτός από τὰ ζευγόσπιτα γιά τὰ ζῶα τους, καί κατοικίες ὀρδινάριες νά πληρώνουν τίς συνηθισμένες ρεγάλιες τοῦ τόπου¹⁴. Καί φθάνουμε στό ἔτος 1622, ὁπότε καί ἔγινε ἡ ἐκ νέου παραχώρηση τῆς περιοχῆς τῆς Βρα(σ)κοῦς. Πέντε χρόνια ἀργότερα, τό 1627, μετά τή λήξη τῆς πάκτωσης τῶν χωραφῶν, οἱ Μουσοῦροι ἐμφανίζονται στά ἔγγραφα ὡς χρεωφειλέτες τοῦ οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ μέ ἔνδικα μέσα νά ρυθμίσει τίς μεταξύ τους οἰκονομικές διαφορές¹⁵.

Ἡ περιοχή τῆς Βρα(σ)κοῦς

Τά χωράφια πού παραχωρήθηκαν στούς Μουσοῦρους μνημονεύονται στό κείμενο τῆς σύμβασης τοῦ 1622 ὡς *Βράκους ἢ κρασμενα τζη Βρακους*¹⁶. Ὅμως, σέ δύο κατάστιχα, τό πρῶτο τοῦ ἔτους 1506 καί τό δεύτερο τῶν ἐτῶν 1472-1638, τό ἴδιο τοπωνύμιο παραδίδεται μέ διαφορετικό τύπο. Στό κατάστιχο τοῦ 1506, πού περιέχει τήν καταγραφή τῶν συνόρων τοῦ μετοχιοῦ τοῦ Στύλου, τῶν μοιρῶν καί τῶν σωχῶρων τῶν γονικῶν, σημειώνεται *τό Μέσα Μητάτον μετά καί τούς Βράσκους*¹⁷. Στό δεύτερο κατάστιχο, πού περιέχει τὰ ὀνόματα τῶν πακτωτῶν τοῦ μοναστηριοῦ καί τῶν θέσεων ὅπου βρίσκονταν τὰ χωράφια τους, τό τοπωνύμιο ἀπαντᾷ ὡς *Βράσκι*¹⁸. Μέ ἄλλη, τέλος, μορφή μαρτυρεῖται σέ ἀπόφαση τῶν δικαστῶν *de petition*¹⁹, τοῦ ἔτους 1637, ἡ ὁποία ἀναφέρειται στίς ἐντριτεῖες πού χρωστοῦσε στό μοναστήρι ἡ Ἐρίνη Ἀχλαδοπούλα, χήρα τοῦ Μιχάλη Μουσοῦρου, καί τὰ παιδιά της, Ἀντώνης καί Κώστας: τὰ χωράφια πού εἶχε πακτωμένα ἡ Ἀχλαδοπούλα βρίσκονταν *nel casal Stillo in luoco detto stis Vrascus*²⁰. Ἐξ σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι ἀπό τό τοπωνύμιο αὐτό προέρχεται τό δεύτερο διακριτικό ὄνομα «Βρακῆς» πού πήραν ὀρισμένοι ἀπό τούς Μουσοῦρους: Γιώργης Μουσοῦρος *Βρακῆς* (καί ἰταλικά *Vrachis*) ἢ *τζη Βρακους*, Σταμάτης *τζη Βρακους*, Ἀλέξανδρος *τζη Βρακους*, Κώστας *τζη Βρακους*, Μανόλης *τζη Βρακους*²¹.

14. Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π., ἔγγραφο μέ χρονολογία 1621, Ἀπριλίου 17.

15. Ὁ.π., ἔγγραφο μέ χρονολογία 1627, Νοεμβρίου 12, 23, χ. ἡμ., 1628, Ἰουνίου.

16. Τό τοπωνύμιο δέν ἀναφέρεται στούς γνωστούς καταλόγους πόλεων καί χωριῶν τῆς Κρήτης. Τοπωνύμιο *Βρασκάς* ἐντοπίζεται στήν ἐπαρχία Σφακιῶν, νοτίως τῆς Νίμπτρου· βλ. Ν. Σταυράκη, *Στατιστική τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης*, Ἀθήνα 1890, σελ. 29, Ἰ. Ἐμμ. Νουχάκη, *Κρητική Χωρογραφία*, Ἀθήνα 1903, σελ. 219· πρβλ. καί τό τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη (ἐκδ. Βασ. Λαούρδα, Ἡράκλειο 1947, σελ. 47 στ. 959, 24 στ. 253), ὅπου μνεῖται τῶν τοπωνυμῶν *Βρασκάς* καί *Βουβαδοβρασκάδες* (*Βουβάς* καί *Βρασκάς*).

17. Χρύσας Α. Μαλτέζου. Τά λατινικά ἔγγραφα τοῦ πατριακοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 2(1970), σελ. 364.

18. Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π., κατάστιχο ἐτῶν 1472-1638.

19. Γιά τούς δικαστές *de petition* βλ. Elisabeth Santschi, *Aspects de la justice en Crète vénitienne d'après les Memoriali du XIVe siècle*, *Κρητικά Χρονικά* 24 (1972), σελ. 305, Ἀσπασίας Παπαδάκη, Ἀξιώματα στή βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά τό 16ο καί 17ο αἰῶνα, *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986), σελ. 107.

20. Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π., ἔγγραφο μέ χρονολογία 1637, Νοεμβρίου 3.

21. Πρβλ. καί ἔγγραφο μέ χρονολογία 1627, Νοέμβριος, 1628, Ἰούνιος, ὅπου ἐκτός ἀπό τούς Μουσοῦρους μέ τό διακριτικό ὄνομα *Βρακῆς*, μνημονεύεται καί ὁ Σταμάτης Μουσοῦρος Νικολετᾶκης (ἀπό τό ὄνομα τῆς μητέρας του Νικολέτας): Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π. Γιά τὰ ὀνόματα πού προέρχονται ἀπό τὰ τοπωνύμια βλ. Λαῖου-Θωμαδάκη, ὁ.π., σελ. 174 ἐέ.

Μέ βάση τις παραπάνω ένδειξεις καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τό τοπωνύμιο πρέπει νά εἶναι ἡ *Βρακού* ἢ *Βρασκού*. Τό γεγονός ὅτι στό κατάστιχο τοῦ 1506 μνημονεύεται μαζί μέ τό Μέσα Μητάτο δείχνει πώς ἡ μία τοποθεσία πρέπει νά ἦταν κοντά στήν ἄλλη. Ἐλλωστε, τό 1621 εἶχαν παραχωρηθεῖ στους Μουσούρους, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε πιό πάνω, γονικά χωράφια στό Μέσα Μητάτο. Λογικό λοιπόν εἶναι ὁ τόπος πού τούς παραχωρήθηκε τό 1622 νά μή βρισκόταν σέ μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τό μέρος, ὅπου ἦταν καί τά ἄλλα τους χωράφια. Ἡ περιοχή ἐντοπίζεται, ἐπομένως, κοντά στό χωριό Στύλος (*nel casal Stillo*), πρὸς τή μεριά τοῦ Προδάραμας²². Ἡ μαρτυρία σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό 1637, δεκαπέντε δηλαδή χρόνια μετά τήν παραχώρηση τῆς περιοχῆς στους Μουσούρους, ἡ οἰκογένεια τῆς Ἐρίνης Μουσούρεινας εἶχε πακτωμένα χωράφια στή θέση (*Iuoco*) τῆς Βρασκούς, ἀφήνει νά νοηθεῖ ὅτι πρέπει νά εἶχε τελικά δημιουργηθεῖ ἐκεῖ πυρήνας οἰκισμού. Ὡς πρὸς τό μέγεθος ἀπό ἄποψη πληθυσμοῦ τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν, ὁ ἀριθμός τῶν κατοίκων τους, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τά ἔγγραφα πού ἀναφέρονται στήν ἴδρυσή τους, ἀνερχόταν σέ καμιά δεκαριά οἰκογένειες (ἑπτά στήν περίπτωση τῶν Μουσούρων, ἑννέα στήν περίπτωση τῶν χωρικῶν ἀπό τό Λοκρίδι).

Οἰκονομικές ὑποχρεώσεις τῶν Μουσούρων πρὸς τό μοναστήρι

Στό ἔγγραφο τοῦ 1622 διευκρινίζεται ὅτι οἱ Μουσούροι ἀναλάμβαναν τήν ὑποχρέωση νά πληρώνουν τά νομιά καί τίς συνηθισμένες *ρεγάγιες*, καθὼς καί νά κάνουν *ζεγαρές*. Πρόκειται μέ ἄλλα λόγια γιά τά κανίσκια καί τίς ἀγγαρείες πού προσφέραν οἱ ἀγρότες στους φεουδάρχες, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ὡς συνηθισμένες (*συνηθεκές*) καί ἐπομένως δέν περιγράφονται ἀναλυτικά. Ἀπό στοιχεῖα ὁμως πού σώζονται σέ ἀντίστοιχα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς γνωρίζουμε ὅτι οἱ χωρικοί (*casaliotti*) τοῦ Στύλου ὀφείλαν νά προσφέρουν στόν οἰκονόμο α) δύο νομιά, δηλαδή δύο ζῶα (βόδια), τό ἕνα στίς 8 Μαΐου καί τό ἄλλο στίς 26 Σεπτεμβρίου, ἡμέρες τῶν πανηγύρεων τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου²³, καί β) κόττες (*regaglie delle galline*) ὡς ἀναγνωριστικά δικαιώματα πρὸς τόν φεουδάρχη γιά τήν κατοχή τῶν σπιτιῶν πού τούς παραχωροῦσε τό μοναστήρι²⁴. Ἦταν ἀκόμη ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελοῦν ἀγγαρείες²⁵, προσφέροντας χωρίς ἀμοιβή στόν φεουδάρχη ὀρισμένες ἡμέρες ἐργασίας τόν χρόνο μέ τά ζῶα τους (*ζεγαρές*).

Ὡς ἐνοικιαστές τῶν χωραφιῶν οἱ Μουσούροι, ὅπως καί οἱ ἄλλοι πακτωτές τοῦ μοναστηριοῦ, ὀφείλαν νά καταβάλλουν τήν ἐτήσια εἰσφορά (*ἐντριτεία, terciaria*)²⁶. Στό συμφωνητικό τοῦ 1622 ὀρίζεται ὅτι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά παραδίδουν κάθε χρόνο, τόν Ἰούλιο, στή σιταποθήκη τοῦ μοναστηριοῦ *καλό καί παστροικό* σιτάρι.

22. Τό χωριό Προδάραμα μνημονεύεται στό σημείωμα τοῦ φ. 2^ο τοῦ ἐγγράφου (βλ. παρακάτω, ἔκδοση).

23. *δίο νομιά, ἰγου διο οςα τζι 8 του Μαγιου κε τζι 26 του Σεπτεμβριου ἰστον αγιον Ιωαννη το Θεολόγο* (Ἀρχεῖο Ἱεράς Μονῆς Πάτμου, ὁ.π., ἔγγραφο μέ χρονολογία 1590, Μαρτίου 25).

24. Ὁ.π., ἔγγραφο μέ χρονολογία 1625, Μαΐου 24.

25. Γιά τίς ἀγγαρείες καί τά κανίσκια βλ. Γάσπαρη, ὁ.π., τόμ. 2, σελ. 315-317.

26. Ὁ.π., τόμ. σελ. 323 κέ.

ανάλογα με τήν ἔκταση τῆς γῆς πρὸς καλλιέργεια πού εἶχε παραχωρηθεῖ στὸν καθέναν ἀπ' αὐτούς. Δεδομένου ὅτι τὸ συμφωνητικὸ ἦταν πενταετοῦς διάρκειας, τὰ δοσίματα (*paghe, πάγες*) καθορίζονται καὶ αὐτὰ σέ πέντε, ἕνα δηλαδή κάθε χρόνο. Τέλος, διευκρινίζεται ὅτι, ἂν δέν ἐξοφλοῦσαν τὶς ὀφειλές τους, ἀναλάμβαναν τὴν ὑποχρέωση νά πληρώγουν τὸ ἀντίτιμο τῆς ποσότητας τοῦ σιταριοῦ, τὸ ὁποῖο δέν θά παρέδιδαν, στήν ἀκριβότερη τιμὴ πού θά πουλιόταν τὸ ἄλλο σιτάρι στήν ἀγορά.

Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΙΔΡΥΣΗΣ ΧΩΡΙΟΥ

1622, Μαρτίου 1,10
Στύλος

Ἐρχεῖο Ἱερῶς Μονῆς Πάτμου, Μετόχι Στύλου. Βλ. πίνακα, ἀρ. 1

Ἀντίγραφο. – Χαρτί (δίφυλλο) 315×215. Διατήρηση μέτρια (σχισμές στίς διπλώσεις). Στό φ. 2^ο σημειώματα: α) κ(αι) κοπηαν· β) κόπηα δια τη μ[[α]]πακτωσά τών Μουσουρω ἀπο της .ρ. ανῆς [λέξη δυσανάγνωστη] τόν Πρόβαλαμα.

+ 1622 Μαρτηος στη προτη, ηστο χορουον Στηλον. Εστοντας κ(αι) ο πανοσηοτατος |² εν νηρομοναχος παπα Υερεμιας Καλαφατις, το παρον υκονομος, αλη |³ φοραν να υτανε στο αυτον μο<ν>αστηρου να εκαμε γραφη με τον Γαβρι|⁴λη Μουσουρον, Γηοργυ, Κοστα, Μανολη, τα πεδηα του, και με τον Σταματη, |⁵ Γυοργυ, Μηχαλη Μουσουρου, αδερφη, και με τα πεδηα τοννε, κα|⁶τα τιν εξουσηα οπου του ηχε δοσημενη ο πανοσηοντατος εν ηερομο|⁷ναχος κηρ Μαραρυσ Καμαροτος, υγουμενος του ανοθεν μοναστηρου, |⁸ οπου εκυνον τον κ(αι)ρον ευδρυ<σ>κ(ε)τον δεδεπα, με την οπηαν γραφη λεση |⁹πος τον εδοκ(ε) ολον τον τονπον κ(αι) χαραφηα κρασμενα Βρακους, με κον|¹⁰τετζιον να κατηκησουν υστερεμενον χρονους τρις κ(αι) να καμουση χορουον |¹¹ κ(αι) να πλερονουση νομια κ(αι) να κανουση ζευγαρες, οσαν κ(αι) τους αλους χορι|¹²τες του Στηλου, κ(αι) ονσανα σε κυνη την γραφη λεση κ(αι) φενετε υπο χυρος |¹³ του κυρ Μανολη Σκορδηλη, του νοταριου. απου τους οπηους Μουσουρους δεν επη|¹⁴γασην να κατηκυσουσην ος εδα παρα ο Σταματης κ(αι) Γηοργυς ο Βρα|¹⁵κισ κ(αι) υ ετερυ εμυνασην στον Σφαλαμα κ(αι) εκοπη υ γραφη δηα |¹⁶ λογου τοννε. κ(αι) τον παρον, πεθενοντας, τα πεδηα του Γαδρυλη |¹⁷ να τεληονσου ολον εκυνον που εμυλη υ προτη γραφη, επαρακαλεσαν |¹⁸ τον αυτον υκονομον να τους ατζεταρλε παλη στον τονπον κ(αι) να τοννε ση|¹⁹μαδεψη, εκι οπου ||υ|| χα να καμου τον χορουον, δηοντη δεν εμπορε|²⁰σασην ος εδα να τον καμουσην δηα πολα τοννε αμποδησαματα. δη|²¹α τουτον τιν σημερον ο αυτος υκονομος, με την προτη κ(αι) ηοτερυ |²² εξουσηαν οπου εχυ, κοντεταρετε να τζυ βαλη στον τονπον |²³ κ(αι) ουτος ομαδη με τον αφεντη τον Ηοανη Δροσαν, τον πητρο|²⁴πον, εσημαδεψασην κ(αι) εσταληκοσασην ολη την κορυφη του |²⁵ τοπου, δηα να γενη τον χορουον κ(αι) νανε πασαν αδερφοσηνη |²⁶ στη μηαν μερεαν, ηγουν ο Γυοργυς (και) Κοστας να κτησου ανατη |²⁷ α του σπητηου, οπου εχυ αρχυνησημενον ο Μανολης, αδερφος - στου.

|²⁸ κ(αι) ουτος η κατεβαση πασανος να κτηξη στη μια μερεαν, |²⁹ μα να καμουση στη μεση του χορου την ορδηναυαν στρατα, οσαν να |³⁰ οταν δηον καρτερουαν αφεντηκα κ(αι) οσεσ κατηκες θελου|³¹ ση γενη ατζη απου τους ανοθεν, οσαν κ(αι) απου τα πεδηα κ(αι) |³² κληρονομους στουνε, να πλερονου τες σηνηθεκ(ε)ς ρεγαγη|³³ ες, οσαν και τζυ αλους χοριτες του μοναστηριου. κ(αι) ξεκαθαριζο|³⁴ τας κ(αι) υ ανοθεν Γυοργυς, Κοστας κ(αι) Μανολης να εχουση κα|³⁵ μομενες τζυ κατηκνεςστονε κ(αι) να κατυκησουση στο |³⁶ τοπον στερμενον χρονους δηου προτους ερχομενους, αλε|³⁷ ος υ γραφη ετουτη να οινε κομενη. κανοτας τιν μυρα|³⁸ σμα να παρυ κ(αι) υ χυρα του ποτε Αλεξαντρου |³⁹ τον μερτικον τζυ. κ(αι) οπηος εναντηυθη υς σε |⁴⁰ (φ.1') κανένα κ(αι)ρον σε στη ενε γραμενα ανοθεν, γυ να πηραξυ |⁴¹ τους αλους, να υνε παρατας ευγα<λ>μενος απου τον [[τον]] τόπον |⁴² και ζυγομενος, απομενοντας υπου την σημερον του μο|⁴³ ναστηριου το μερτηκον που εκρατη ο Μηχαλης [[ο Μηχαλης]] Μουσουρος |⁴⁴ ποτε Κοστας, μουζουρουον δεκα<ε>νεαν υμιση, να τα δοση ο ανοθε |⁴⁵ οικονομος οτηνος θελη, δηοτης ο αυτος Μυχαλης δεν νεμπυκ(ε) |⁴⁶ στη μπαρουσαν γραφυ, αληθος οτε θεληση να εμπη να γρυκα|⁴⁷ τε κ(αι) ατος με τους αλους εδηκους τζυ ξεκαθαροσηνες, ος α|⁴⁸ νοθεν.

Μαρτηρας παρακαλετος απου τον υκονομον, απου |⁴⁹ τον Γυοργυ, Κοστα κ(αι) Μανολη, πεδηα του Γαβρυλη, κ(αι) Στα|⁵⁰ ματη και Γυοργυ κ(αι) υ χυρα του Αλεξαντρου, λεγομενη |⁵¹ Νικολετα, |⁵² † Μανος Καλοναζ, † Σταματυς Ψαρος, † Στρατης Κου|⁵³ θαλης, Λεος Φουμης, Μανολη <ς> Κοντης, † Πετρος Πα|⁵⁴ υδυς.

|⁵⁵ Τιν αυτην ομερα η κατογγεγραμενη Μουσουρου |⁵⁶ εχουν την εξουσηαν, ος ανοθεν, να καμουση τον χορυ|⁵⁷ ον απου τον πανοσηοτατον Ηερυμυαν Καλαφατη, οι|⁵⁸ κονομον, ξεκαθαρυζουση την σημερον πως ο ανοθε |⁵⁹ οικονομος δηδη κ(αι) πακτονη πασανος απου εκη|⁶⁰ να τα κατουθεν χοραφηα δηα χρονους πεντε κ(αι) |⁶¹ παγες πε<ν>τε προτες ερχομενες κ(αι) να υνε κρα|⁶² τημενη να κουσηνηανρουση στου μαγατζε καλον |⁶³ κ(αι) παστρυκον σηταρυ ολον τον μηνα τον νηουληον, α|⁶⁴ λεος να τον πλερονου τον ακρυβοτερον που υθελεν |⁶⁵ πουλιση ο ατος υκονομος. του Σταματη τζυ Βρα|⁶⁶ κους μ(ουζουρια) 13, του Γυοργυ τζυ Βρακους μ(ουζουρια) 19 1/2 στην |⁶⁷ (φ.2) μηρα του Κολατζου κ(αι) Κ[αλ]αφατη κ(αι) απο του Ψαψαλη μ(ουζουρια) 4 κ(αι) τρι|⁶⁸ τον, του Σταματη ποτε Αλεξα<ν>τρου τζυ Βρακους μ(ουζουρια) 13, του Γυ|⁶⁹ οργυ κ(αι) Κοστα, αδερφο[ν], τζυ Βρακους μ(ουζουρια) 13 κ(αι) απου του Ψαψα|⁷⁰ λη μ(ουζουρια) 8 κ(αι) δηον τρυτα, του Μανολη τζυ Βρακους μ(ουζουρια) 13, κ(αι) να |⁷¹ πλερονουσην τζυ σηνηθεκ(ε)ς ρεγαγυες, καθος ηνε δοσμενον |⁷² στον ανοθεν ηστρουμε<ν> τον.

Μαρτυρες Λεος Φουμης κ(αι) Πετρος |⁷³ Πανδης κ(αι) Μανολης Κοντης.

Ης στας δεκα του Μαρτυου 1622 |⁷⁴ αναφανε κ(αι) ενπροστε εμου του νοταριου, παροντες υ κατον|⁷⁵ θεν μαρτηρυ, ο Μη|χα| λης Μουσουρος ποτε Κοστα, αδερφος του Στα|⁷⁶ ματη κ(αι) Γυοργυ, κ(αι) επακαλεσεμε να γραψον πως θελημα|⁷⁷ τηκος κοντεταρετε κ(αι) μπενη κ(αι) ατος τιν υδηαν γραφη το |⁷⁸ εδηκον του, γυνομενης στη προτη του παροντος, ατζετα|⁷⁹ ροντας κ||ε|| λαουταροντας ολες τζυ κοντετζυονες κ(αι) ξεκα|⁸⁰ θαροσηνες τζυ αυτης γραφης, οσαν κ(αι) τους αλους εδηκους.

|⁸¹ Μαρτυρες παπα Νηκολαος Καλοναζ, † Μανος Χαληκηοντης, λε|⁸² γομενος Λαγος.

Τιν αυτην ημερα ο παννοσηοντατος |⁸³ νερομοναχος κ(αι) υκο[ν]ομος, κυρ Υερυμια|ς Καλαφατης, |⁸⁴ δηδη κ(αι) πακτονη του Μηχαλη Μουσουρου ποτε Κοσταν

χορα⁸⁵ φηα μ(ουζουρια) 19 1/2, υγου δεκα<ε>νεα υμυση, θραμενα τζυ⁸⁶ Βρακουσ, τα οπηα εκρατη κ(αι) παραπρος οισ σε πακτος, κ(αι) ⁸⁷πακτονη τουτα οδηα χρονους 5 κ(αι) παγες 5, να πηεν⁸⁸ νυ στου μαγατζε σηταρι καλον μ(ουζουρια) 19 1/2 τον καθα⁸⁹ χρονον κ(αι) οτη ληυτη να τον πλερονη το ακρυβοτερον που⁹⁰ οιθελεν πουλυση ο ανοθεν οικονομος.

Μαρτυρες ⁹¹† παπα Νηκολος Καλονας, κ(αι) μαρτηρας Πετρος Παυδυσ.
⁹²εγο παπα Μανολης Ασπρεας, νοταρουσ βενετος εγραψα

7 Μαρταρουσ διάβαζε Μακάριος || 19 μετά τή λ. σημαδεψη διαγραμμένη ή λ. παλη || 39 εναντηυθη διάβαζε εναντιωθη || 85 θραμενα διάβαζει κρασμένα.

Σχόλια

9. κρασμενα: λεγόμενα.
- 9-10. κοντετζιον: ιταλ. condizione, όρος.
10. υσπερμενον: εις τέρμενον, ιταλ. termine, προθεσμία, όριον.
11. ζευγαρες: ζευγαρά ή βουδέα. έκταση τής γής που μπορει να όργωθει με ένα ζευγάρι βόδια σε μία ήμερα (βλ. Στ. Ξανθουδίδου, Κρητικά συμβόλαια εκ τής Ένετοκρατίας, Χριστιανική Κρήτη 1, 1912, σελ. 327. Γάσπαρη, ό.π., τόμ. 1, σελ. 68).
14. εδα: τώρα, εδώ.
18. ατζεταρλε: ιταλ. accettare, δέχομαι, αποδέχομαι.
22. κοντεταρετε: ιταλ. contentare, ικανοποιούμαι.
23. ομαδη: μαζί.
- 23-24. πητροπον: έπίτροπος.
24. εσταληκοσασην: σταλικώνω, όροθετώ, βάζω τά σταλίκια (όροθέσια)· βλ. Ξανθουδίδου, ό.π., σελ. 351.
- 26-27. ανατηα: ενάντια, απέναντι.
29. ορδηναρουαν στρατα: ιταλ. ordinaria strada, συνηθισμένος δρόμος.
30. καρτερουαν: ιταλ. quartieri, συνοικίες.
- 32-33. ρεγαγης: ιταλ. regalie, κανίσκια.
37. κομενη: άκυρη.
40. γυ: ή.
41. παρατας: πάραυτα, άμέσως.
42. ζυγομενος: ζυγώνω, αποβάλλω, διώχνω.
61. παγες: ιταλ. paga, δόση πληρωμής.
62. κουσενηανρουση: ιταλ. consegnare, παραδίδω.

62. *μαγατζε*: βεν. *magazen*, αποθήκη.
67. *μηρα*: μοίρα.
72. *ηστρουμεντον*: ιταλ. *instrumento*, συμβόλαιο.
74. *αναφανε*: ἀναφάνησαν, παρουσιάσθηκάν.
74. *ενπροσστε*: ἔμπροσθεν.
79. *λαουταροντας*: ιταλ. *laudare*, παραδέχομαι, αποδέχομαι.
89. *ληυτη*: ὑπολείπεται.

ΠΙΝΑΚΕΣ

